

SANTRAUKA

Ataskaita yra projekto „The Factbook on the Illicit Trade in Tobacco Products“ (Žinynas apie nelegalią prekybą tabako gaminiais dalis). Pagrindinis dėmesys jame sutelktas į Lietuvą, kur nelegali prekyba tabako gaminiais yra vis aktualus klausimas, svarbus dėl didelės ir vis augančios nelegalios tabako rinkos skvarbos, dėl svarbaus šalies vaidmens nelegalių tabako produktų gabenime, taip pat dėl istorinių ir socialinių kontrabandos priežasčių. Be to, ši problema kelia susirūpinimą ir teisėsaugai, ir jų veiksmai praeityje suformavo kai kuriuos NPTG bruožus.

KA GALIMA RASTI ŠIOJE ATASKAITOJE?

Šią ataskaitą sudaro trys skyriai:

- **Pirmame skyriuje nagrinėjami penki NPTG varomieji faktoriai:** visuomenė ir ekonomika, legali rinka, reglamentavimas, nusikalstama aplinka ir teisėsauga. **Varomieji faktoriai yra svarbios sritys, kurių struktūros gali turėti teigiamą arba neigiamą įtaką NPTG. Idant galima būtų palyginti su kitų šalių profiliais, parinkti keturi pagrindiniai rodikliai kiekvienam faktoriui.** Duomenys faktorius rodikliui paimti iš turimų lygintinų šaltinių (pastarųjų metų). Ataskaitoje stengtasi pateikti naujausius nacionalinių šaltinių duomenis.
- **Antrame skyriuje nagrinėjami keturi NPTG komponentai:** paklausa, gaminiai, pasiūla ir *modus operandi* bei geografinis paskirstymas.

- **Trečiame skyriuje identifikuojami pagrindiniai NPTG veiksniai Lietuvoje ir varomųjų faktorių bei komponentų sąveika, analizuojama, kaip skirtingos varomųjų faktorių sudėtinės dalys veikia NPTG komponentus.**

PENKI VAROMIEJI FAKTORIAI

- **Visuomenė ir ekonomika:** Pasaulinė ekonominė krizė stipriai paveikė Lietuvą. Europos Sąjungoje BVP patyrė žymų sumažėjimą ir nedarbo lygis labai išaugo. Vis dėlto vyriausybė tinkamai reagavo į tai ir šalis atsigavo. 2009 metais BVP išaugo ir nedarbo lygis pradėjo mažėti. Šalyje vis dar labai didelis emigracijos lygis ir didžiausias Europoje pajamų skirtumas.
- **Legali rinka:** Lietuva yra svarbi tabako gaminių eksportuotoja Rytų Europos regione. Lietuvos tabako rinka labai koncentruota ir santykinai maža pasauliniu mastu. Per pastarąjį dešimtmetį nacionalinio pardavimo mastas labai sumažėjo, tačiau išaugo savo verte. Pastaraisiais metais parduodama vis daugiau cigarų ir sukamojo tabako (ST). Bendras rūkančiųjų skaičius mažėja, nes mažėja rūkančių vyrų. Skirtumai tarp rūkančių lyčių yra didžiausi Europos Sąjungoje.

- **Reglamentavimas:** Lietuvoje tabako rinka neturi bendro rinkos reglamentavimo. Mokesčiai tabako gaminiams dideli (tiek galutinės mažmeninės kainos apmokestinimas, tiek bendras mokestis už 1000 vienetų). Tiekėjų grandies kontrolė vidutinio lygio, o tabako suvartojimas ir jo pardavimas kontroliuojamas gana stipriai. Priešingai, tabako marketingo ir reklamos reglamentavimas yra vidutinio lygio. Europos ir tarptautinės institucijos dirba, kad sumažintų neatitikimą tarp Lietuvos ir Europos reglamentavimo lygių.
- **Nusikalstama aplinka:** Lietuvoje nusikalstamumas didelis, bet jis mažėja. Pastaraisiais metais Lietuvos piliečiai jaučiasi saugesni. Narkotikų vartojime vyrauja kanapės, šiek tiek mažiau kokaino ir opiatų. Organizuoto nusikalstamumo veiklų ir šešėlinės ekonomikos lygis šalyje vidutinis. Korupcija ir toliau vis dar lieka viena didžiausių problemų Lietuvoje.
- **Teisėsauga:** Lietuvos veiksmai prieš NPTG yra vidutinio dėl to, kad nėra nacionalinio veiklos plano ir kasmetinių, visuomenei prieinamų nelegalios prekybos įvertinimų. Vis dėlto, 2011 metais vyriausybė pradėjo visą šalį apimančią viešą informacinę kampaniją. Daug policijos ir muitinės institucijų yra įsitraukusios į kovą su NPTG ir jos taip pat bendradarbiauja su Europos teisėsaugos institucijomis.

KETURI NPTG KOMPONENTAI

- **Paklausa:** pagal dvi skirtingas apklausas, 35-50 % rūkančių asmenų pareiškė, kad perka kontrabandines cigaretes. Taigi, nelegalių cigarečių paklausa labai didelė. Nelegalūs gaminiai Lietuvoje perkami todėl, kad auga prekių kainos, mažėja pajamos, dideli kainų skirtumai, palyginti su kaimyninėmis šalimis, taip pat plačiai paplitęs pritarimas kontrabandai bei jos toleravimas. Be to, Lietuvoje nesunku nusipirkti nelegalaus tabako, nes jis parduodamas turgavietėse.
- **Pasiūla:** Lietuva yra tiek nelegalios prekybos tabako gaminiams paskirties šalis, tiek nelegalių tabako gaminių tranzito šalis ir nelegalių tabako gaminių šaltinis. Organizuotos grupuotės ir privatūs asmenys yra įsitraukę į nelegalaus tabako tiekimą. Nedideli atstumai iki pagrindinių šalių, kuriose gaminamos cigaretės, ir akcizinių prekių kainų skirtumai Europos Sąjungoje bei už jos sienų skatina NPTG.

- **Gaminiai:** Lietuvos institucijos nepateikia informacijos apie nelegalios tabako rinkos vertinimo. Vis dėlto, keletas institucijų atskleidžia, kad 2012 metais nelegali rinka Lietuvoje svyravo tarp 41,2 % ir 32,4% visos cigarečių rinkos. Nelegaliai prekybai skirtos legaliai gaminamos cigaretės („Illicit whites“) yra labiausiai paplitęs gaminy, jų, kaip kontrabandinių prekių, įvežama iš Baltarusijos ir Kaliningrado. Kontrabandinių cigarečių kiekis sumažėjo per pastaruosius metus.
- **Modus Operandi ir geografinis paskirstymas:** nelegalus tabakas, kaip kontrabanda, į Lietuvą transportuojamas upėmis ir keliais. Šie du pagrindiniai makrosrautai ateina iš Kaliningrado srities ir Baltarusijos. Didelis tuščių ne šalyje pagamintų cigarečių pakelių skaičius siejamas su tuo, kad šalis turi išorinę ES sieną ir yra arti svarbių transporto mazgų.

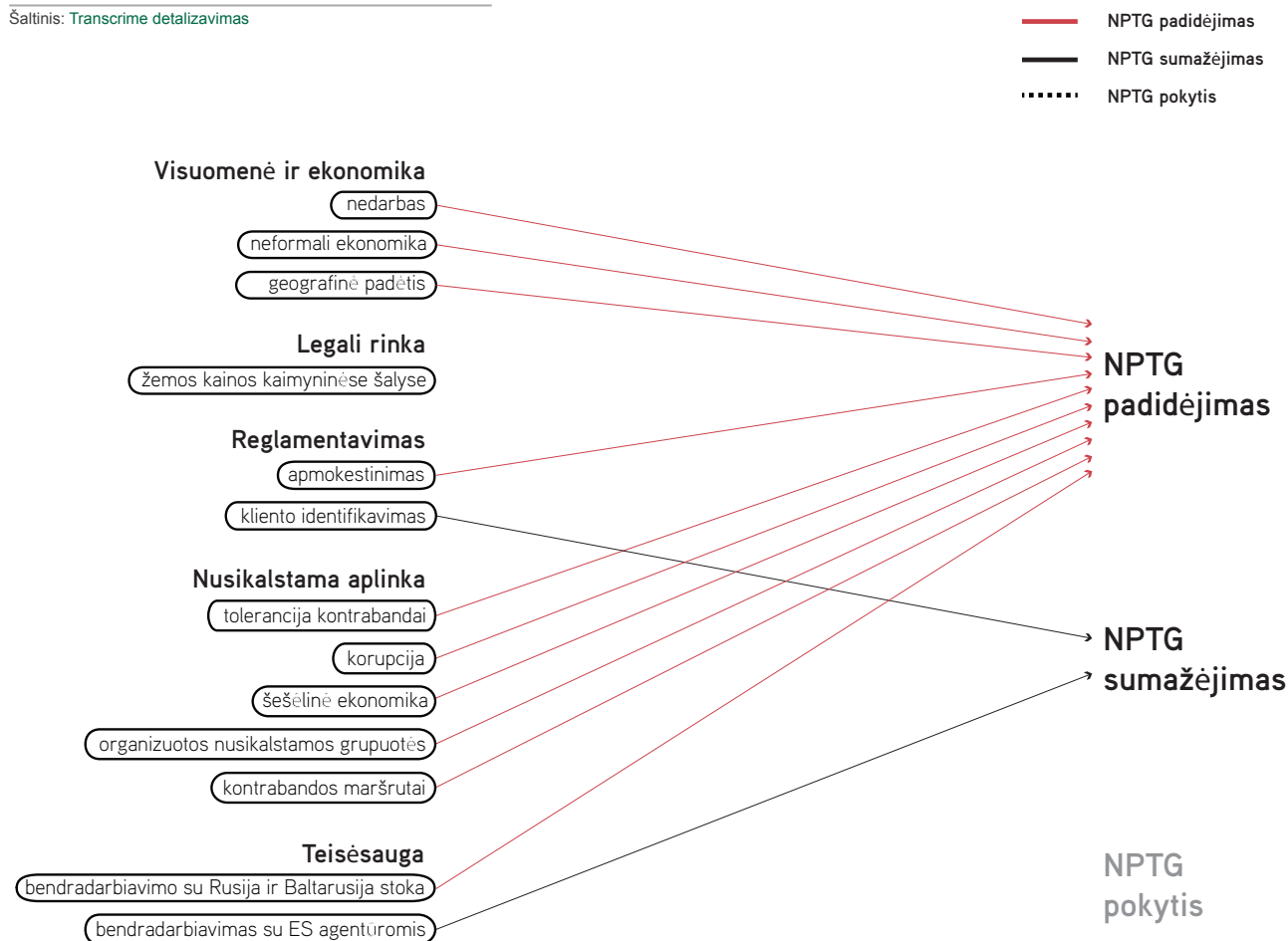
VAROMJŲ FAKTORIŲ IR KOMPONENTŲ SĄVEIKA: KETURI PAGRINDINIAI NPTG VEIKSNIAI

Ataskaita nustato keturis pagrindinius NPTG veiksnius Lietuvoje. **Šie pagrindiniai veiksniai yra esminiai elementai, kuriais penki varomieji faktoriai lemia keturių komponentų bruožus.** Šiame skyriuje analizuojama, kaip varomųjų faktorių ir komponentų sąveika veikia arba gali veikti NPTG per tuos **keturis pagrindinius veiksnius** (1 pav., 9 psl).

- **Ekonominis prieinamumas: nelegalaus tabako kaina ir ypač jo santykinė kaina, palyginti su legalių gaminių kaina.**
 - Finansų krizė padidino **nedarbo lygį**. Pastarųjų metų apklausa rodo, kad 46 % lietuvių **pagrindinėmis augančios kontrabandos priežastimis laiko** augančias gaminių kainas, žemas bei **vis mažėjančias** pajamas ir todėl sumažėjusias galimybes įsigyti legalių tabako gaminių (Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2013, 6).
 - Nuo 2008 metų Lietuva **padidino mokesčius tabakui** iki 75 % galutinės mažmeninės cigarečių kainos. Faktiškai, pirkdami nelegalias cigaretes vartotojai gali sutaupyti 0,80-1,30 € už cigarečių pakelį. Maždaug 50 % rūkančių žmonių nurodo, kad perka nelegalų tabaką dėl jo ekonominio prieinamumo (Etaplius.lt, 2013).

1 pav. Pagrindinės varomųjų faktorių ir NPTG sąveikos

Šaltinis: Transcrime detalizavimas

- **Dauguma lietuvių pasitiki kontrabandinių cigarečių kokybe** (Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2013). Kuo labiau žmonės pasitiki nelegalių prekių kokybe, tuo noriau jie jas perka, nes jie yra įsitikinę, kad gali nusipirkti tokios pat kokybės, bet pigesnę tabako gaminių.
- **Pigesnės cigaretės kaimyninėse šalyse padidina nelegaliam gabenimui skirtų gaminių pasiekiamumą.** (Gutauskas, 2011; Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2012; Euromonitor International, 2012c, 11). Lietuva ribojasi su Kaliningrado sritimi ir Baltarusija, kur vyksta nelegaliai prekybai skirtų cigarečių („Illicit whites“) legali gamyba. Tai įtakoja tokių produktų pasiekiamumą (Shleynov et al., 2008; Hauptzollamt Rosenheim, 2012; KPMG, 2013).
- **Klientų identifikavimo ir patikrinimo sistema,** numatyta Europos Sąjungos Komisijos sutartyse, pasirašytose su pagrindinėmis tabako kompanijomis, apunkina galimybes nukreipti gaminius iš legalių realizacijos kanalų. **Tai prisideda prie nelegalių gaminių pasiekiamumo mažinimo** (Europos Komisija, 2004; 2007; 2010c; 2010b).
- **Pasiekiamumas: dėl lengvumo, su kuriuo ir kontrabandininkai, ir vartotojai gali gauti nelegalių tabako gaminių.**
- Rusijos Federacija ir Ukraina yra pagrindinės nelegalių tabako gaminių ištakos šalys Europoje (Joossens, 2011; 2012). **Tai, kad atstumas tarp Lietuvos ir šių šalių yra nedidelis, padidina kontrabandininkų ir vartotojų galimybes įsigyti nelegalių gaminių** (Joossens, 2011; 2012; Lietuvos Respublikos muitinė, 2013a; GTF, 2013).

- Nelegaliu tabaku Lietuvoje prekiaujama **gatvėse ir turguose** (Euromonitor International, 2012c). 41 % rūkančių asmenų teigia, kad kontrabandinių gaminių lengva įsigyti. Be to, 4 iš 5 žmonių, kurie rūko nelegalias cigaretes, sako, kad nusipirkti kontrabandinių gaminių yra labai lengva (Balsas, 2013b).
- **Pelningumas: NPTG gebėjimas duoti pelną, kuris viršija jų sukūrimo išlaidas.**
- **Mokesčiai sudaro didelę dalį galutinės tabako mažmeninės kainos, taigi, parduoti tabako gaminius nemokant mokesčių yra labai pelninga** (Merriman, Yurekli, and Chaloupka, 2000). Lietuvoje bendri mokesčiai už 1000 vienetų cigarečių yra didesni negu jos Rytų kaimyninėse šalyse ir nuo 2004 metų, kai Lietuva įstojo į Europos Sąjungą, jie dar labiau padidėjo. Tą patį galima pasakyti ir apie apmokestinimą (PSO, 2012; Europos Komisija, 2013a). Kuo didesni mokesčiai, tuo didesnė ekonominė paskata užsiimti kontrabanda.
- **Mažesnė tabako gaminių mažmeninė kaina Rytų kaimyninėse šalyse, ypač Baltarusijoje, didina nelegalaus cigarečių gabenimo ir kontrabandos pelningumą** (Gutauskas, 2011; Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2012; Euromonitor International, 2012c, 11).
- **Organizuoto nusikalstamumo grupuočių ir jungtinių kontrabandos maršrutų buvimas gali prisidėti prie NPTG** (Europol, 2011b; Gutauskas, 2011). Iš tikrųjų, organizuoto nusikalstamumo grupuotės gali savanaudiškai išnaudoti ekonominius skirtumus skirtingose šalyse ir gauti pelno iš nelegalaus tabako gabenimo.
- **Rizika: atskleidimo / apkaltinimo / nuteisimo baimė ir sankcijos, kurios gali būti taikomos asmenims, užsiimančiais NPTG.**
- Lietuvos teisėsaugos **bendradarbiavimas** su Europos ir tarptautinėmis institucijomis **pagerina veiksmų, nukreiptų prieš NPTG, veiksmingumą ir padidina kontrabandininkų riziką** (Europol, 2011a). Kita vertus, **konkrečių muitinės sutarčių tarp Lietuvos ir tokių pasienio valstybių** kaip Rusija ar Baltarusija, **nebuvimas** sukuria teisėsaugos stygių, kuris gali **sumažinti riziką, su kuria susiduria kontrabandininkai** (Lietuvos Respublikos muitinė, 2013d; 2013a).
- **Teisėsaugos asimetriškumas** tarp įvairių rytinių šalių kovojant su NPTG, **gali sumažinti nuteisimo riziką** ir paskatinti nelegalių gaminių pasiūlą (Euromonitor International, 2012c, 11; Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2013, 4).
- **Didelis kontrabandos toleravimas**, ypač ekonomikos sąstingio aplinkoje (Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2013), **skatina piliečius nepaklusti taisyklėms**. Tai labai sumažina kontrabandininkų arešto ir nuteisimo riziką (Misiūnas ir Rimkus 2007).
- Lietuvoje korupcija yra vidutiniškai aukšto lygio (Transparency International, 2012). **Korupcija sumažina riziką kontrabandininkams ir padidina nelegalių gaminių pasiūlą** (Ceccato, 2013).
- Lietuvoje **šešėlinė ekonomika yra vidutinio lygio**. Ją rodo plačiai paplitusi kontrabanda (Schneider, Buehn, and Montenegro, 2010; Lietuvos laisvosios rinkos institutas, 2012; Transparency International, 2012; Williams e Schneider, 2013). **Tai gali turėti labai stiprią įtaką modus operandi tų veikėjų, kurie įsitraukę į NPTG, sumažinant susekimo, nuteisimo arba apkaltinimo riziką** (Ceccato, 2013). Faktiškai, tokie šešėlinės ekonomikos „karštieji taškai“ kaip turgūs ir turgeliai po atviru dangumi įgalina lengvai ir su mažesne rizika platinti gaminius (Misiūnas and Rimkus, 2007; Euromonitor International, 2012c).

IŠVADOS

Oficialiai nėra apskaičiuota, kiek asmenų nelegaliai vartoja tabaką Lietuvoje, todėl sunku pateikti aiškų NPTG vaizdą. Neoficialiai apskaičiuota, kad NPTG didėja ir sudaro apie vieną trečdalį rinkos. Regioniniai skirtumai vartojant nelegalias cigaretes sietini su kontrabandininkų naudojamais maršrutais. Faktiškai, pagal TPT, miestuose, esančiuose prie svarbių susisiekimo su kaimyninėmis šalimis mazgų, ne šalyje pagamintų tabako gaminių kiekis yra didžiausias. **Labiausiai paplitusios yra nelegaliai prekybai skirtos legaliai gaminamos cigaretės („Illicit whites“)** ir **autentiškos kontrabandinės cigaretės**. Pagal 2012 metų tabako sulaikymo duomenis, nelegaliai prekybai skirtos legaliai gaminamos cigaretės („Illicit whites“) užima reikšmingą dalį.

Atrodo, kad Lietuvoje kontrabandininkai **daugiausia naudoja vidaus maršrutus ir upes, kad įvežtų nelegalių tabako gaminių** iš kaimyninių šalių. Tyrimai rodo, kad ypač aktyvūs NPTG procese yra mažos organizuotos grupuotės ir atskiri individai.

Ši studija rodo, kad daugiau tyrimų ir tikslių duomenų įgalintų geriau įvertinti NPTG Lietuvoje. Turint omenyje ribotą ankstesnių tyrimų skaičių ir duomenų stoką, šios studijos rezultatai nėra galutiniai. Jie įgalina atlikti preliminarią NPTG Lietuvoje analizę ir rodo, kad būtina atlikti daugiau šioje srityje tyrimų.

NPTG yra kompleksinė problema, neapsiribojanti vien tik teisėsaugos ir baudžiamosios justicijos klausimais. Pagal turimus šaltinius, **NPTG mastas Lietuvoje rodo svyruojančią tendenciją**. Iš tikrųjų, ji kinta priklausomai nuo teisėsaugos veiksmų praeityje. Pavyzdžiui, 2004 metais vietiniai Lietuvos nusikaltėliai buvo suimti už cigarečių kontrabandą iš Lietuvos į Vakarų Europą. Todėl **Lietuva iš tranzitinės šalies virto galutinės nelegalių tabako produktų paskirties šalimi**. Be to, 2011 metais Vyriausybė pradėjo nacionalinę viešą informacinę kampaniją. Tačiau, papildomos prevencinės priemonės, pvz., nacionalinis planas prieš NPTG, gali būti svarbus, nes efektyvus veiksmas prieš NPTG reikalauja visapusiškų strategijų, įskaitant ir baudžiamąją teisę, administracines sankcijas ir kitas netiesiogines priemones, kurių tikslas – sumažinti galimybes daryti nusikaltimus.

Projekto raida parodė, kad šalyse yra susiklosčiusios labai skirtingos situacijos dėl turimų duomenų apie NPTG. Kai kuriais atvejais, turimų duomenų kokybė yra labai prasta ir nėra oficialių, reguliariai atnaujinamų duomenų. Tai neišvengiamai veikia rezultatų kokybę ir patikimumą. Tokiais atvejais institucijos, verslo atstovai ir kiti kova su NPTG suinteresuoti asmenys, turėtų apsvarstyti galimybes, kaip pagerinti duomenų apie nelegalų tabaką rinkimą. Tai pagerins žinias apie NPTG ir savo ruožtu sukurs prielaidas geresnei nelegalaus tabako kontrolei, nes konkrečių priemonių poveikis nusikalstamumui gali labai dažnai būti nepastebėtas dėl patikimų duomenų stokos.

Užbaigęs pirmą projekto etapą, kuriame visas dėmesys buvo sutelktas į faktų ir duomenų rinkimą atskirose šalyse, Transcrime atliks palyginamąją pasirinktų šalių analizę. Tai suteiks papildomų įžvalgų apie NPTG kompleksiskumą ir rekomendacijų dėl veiklos strategijos.

Geografinė padėtis:

Lietuva (oficialus valstybės pavadinimas – Lietuvos Respublika) yra valstybė Šiaurės Europoje, didžiausia iš trijų Baltijos šalių. Ji ribojasi su Latvija (Šiaurėje), Baltarusija (Pietryčiuose), Kaliningrado sritimi (Pietvakariuose) ir Lenkija (Pietuose). Lietuva suskirstyta į 10 apskričių, o didžiausias miestas Vilnius yra šalies sostinė. Lietuvos plotas - 65 300 kvadratinų kilometrų.

Gyventojų skaičius: 2 985 509 (2012 m.)

Vyrai: 1 376 320 (46,1 proc.)

Moterys: 1 609 190 (53,9 proc.)

Metinis gyventojų prieaugis: -1,5 proc. (2012 m.)

Pasiskirstymas pagal amžių: (0–14) – 15,0 proc., (15–64) – 69,0 proc., (65+) – 16,0 proc.

Gimstamumo rodiklis: 1,8 gyvų gimusių kūdikių vienai moteriai (2011 m.)

Vidutinė gyvenimo trukmė (metais): 74,0 (2011 m.)

BVP: 42,25 mlrd. USD (2012 m.)

BVP augimas: 4,0 proc. (2012 m.)

Vartotojų kainų indeksas: 3,1 proc. (2012 m.)

Pajamų lygis: aukštas